24

Hospodářský cyklus

24.1

STRUKTURÁLNÍ A CYKLICKÉ VÝKYVY

Tržní ekonomika se nevyvíjí „hladce", nýbrž podléhá ekonomickým výkyvům. Měli bychom přitom **odlišovat strukturální** výkyvy **od cyklických** výkyvů.

Ke *strukturálním výkyvům* dochází, protože se neustále mění preference spotřebitelů, mění se vzácnost ekonomických zdrojů, objevují se nové výrobní poznatky a technologie nebo se mění komparativní výhody různých zemí. Ukažme si příklad takového strukturálního výkyvu.

Konkurence japonských automobilů

Když Japonsko získalo komparativní výhodu ve výrobě automobilů, byly světové trhy zaplaveny levnými japonskými automobily. To těžce dolehlo na evropské a americké výrobce automobilů, z nichž někteří byli nuceni vlastní výrobu omezit nebo dokonce zastavit. Japonský vývoz automobilů tak vyvolal v USA a v některých evropských zemích pokles výroby automobilů a propouštění zaměstnanců automobilek. Tato „krize" automobilového průmyslu se do jisté míry šířila i do některých dalších odvětví, zejména mezi subdodavatele automobilek.

Šlo ale jen o strukturální pokles. Američané a Evropané mohli dovážet japonské automobily jen výměnou za jiná vlastní zboží a služby. Proto začal být pokles automobilového průmyslu v těchto zemích postupně doprovázen expanzí jiných odvětví. Dovoz japonských automobilů sice snížil výrobu automobilů v USA a v Evropě, ale na druhé straně zvýšil vývozy a výrobu jiných druhů zboží a služeb, kterými Američané a Evropané platili za japonské automobily.

Strukturální výkyvy znamenají, že **se některá odvětví „smršťují" a jiná naopak expandují.** Proto se u některých výrobců zásoby dočasně hromadí a jiní naopak pociťují jejich dočasný nedostatek. A proto existuje *strukturální nezaměstnanost.*

Strukturální výkyvy jsou sice pro mnoho lidí nepříjemné, ale jsou přirozenou a nezbytnou reakcí ekonomiky přizpůsobující se změnám na trzích. Strukturální změny jsou ve skutečnosti výrazem pružnosti a adaptability ekonomiky. Ekonomiky, které se brání struk-

turálním změnám tím, že svůj trh obeženou vysokou hradbou dovozních cel a jiných překážek dovozu, zjistí, že si nepomohly. Obchodní ochranářství „drží" výrobní zdroje v odvětvích, která ztratila komparativní výhody, což brání expanzi těch odvětví, která komparativní výhody získávají. Taková země brzy zjistí, že klesá její vývoz, což je pro její ekonomiku nebezpečným signálem. V dnešní době žádné zemi nestačí jen její domácí trh.

K *cyklickým výkyvům* dochází z jiných důvodů. Těmi se zabývá právě tato kapitola. Na rozdíl od strukturálních výkyvů, kdy některá odvětví omezují výrobu a jiná odvětví expandují, **jsou cyklické výkyvy charakterizovány všeobecným poklesem a poté** zase **všeobecným růstem výroby** a **zaměstnanosti v téměř všech odvětvích.**

Lidé, na které cyklické výkyvy doléhají, se často ptají: „Proč s tím vláda něco nedělá." Jenže vláda a centrální banka nedokáží obvykle ani posoudit, zda jde o výkyvy strukturální, nebo cyklické. Ne proto, že by byli nekompetentní, ale proto, že je to velmi obtížné, ne-li dokonce nemožné.

24.2
FÁZE HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU

Cyklickým výkyvům říkáme *hospodářské cykly*. Je pro ně typické střídání fáze expanze a fáze recese. *Expanze* znamená, že se růst reálného HDP zrychluje a HDP roste nad potenciální produkt. *Recese* znamená, že se růst zpomaluje a dochází k poklesu reálného HDP pod potenciální produkt. Ekonomové hovoří o recesi, když reálný HDP během dvou po sobě jdoucích čtvrtletích klesá. Hlubokému a dlouhotrvajícímu hospodářskému poklesu se obvykle říká *deprese.*

Obrázek 24-1 naznačuje cyklický vývoj hypotetické ekonomiky.

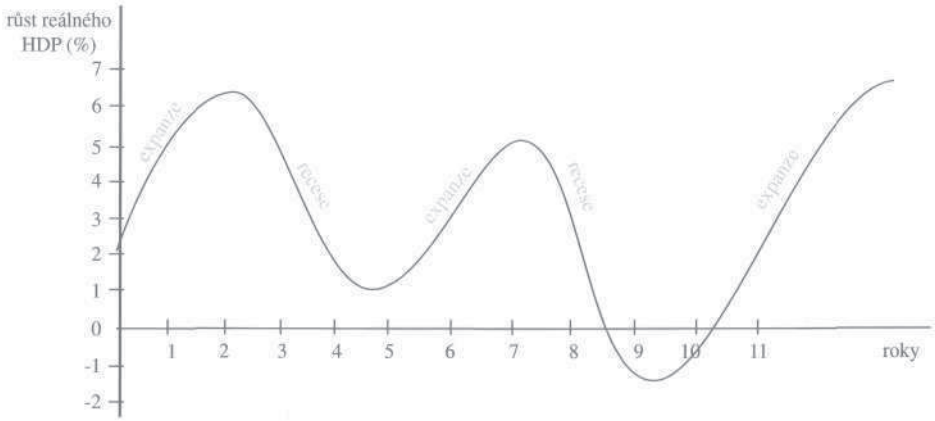

Obr. 24-1 Hospodářský cyklus - Růst reálného HDP probíhá v cyklickém střídání fází expanze a recese.

Hospodářský cyklus 90. let

I česká ekonomika se vyvíjí cyklicky, jak vidíte z tabulky 24 - 1. V letech 1993 - 1995 jsme prožívali expanzi, která dosáhla vrcholu v roce 1995. Poté se růst zpomalil a od roku 1997 již ekonomika prožívala recesi.

V letech 1995 - 1996 byl růst našeho HDP hnán převážně růstem poptávky (investicemi a spotřebou), které domácí výrobní kapacity přestávaly stačit. HDP se zvyšoval nad potenciál a ekonomika se „přehřívala".

V roce 1997 došlo k obratu: reálný HDP začal klesat pod potenciál a ekonomika se „podchlazovala". V roce 1998 již naše ekonomika prožívala silný pokles: reálný HDP se snížil o 1%. Příčinou byl pokles investiční a spotřebitelské poptávky, částečně též pokles vládních výdajů.

Rok	Roční růst reálného HDP (v %)
1994	2,2
1995	5,9
1996	4,3
1997	-0,8
1998	-1,0
1999	-0,4
2000	3,3
2001	3,3

Tabulka 24 - 1 Pramen: ČSÚ

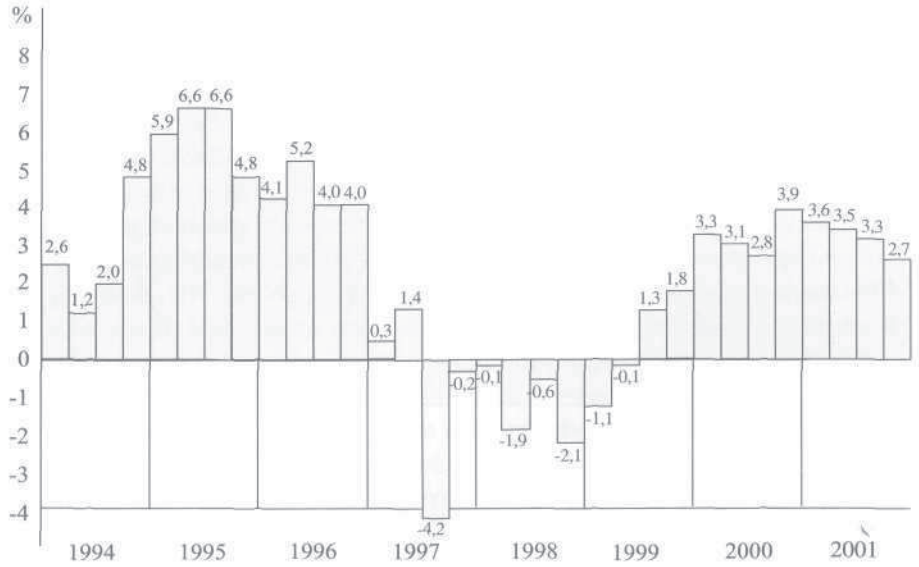

Obr. 24-2 Čtvrtletní tempa růstu HDP České republiky (stálé ceny r. 1995); růst v daném čtvrtletí vždy oproti stejnému čtvrtletí minulého roku. Pramen: ČSÚ

24.3
PŘÍČINY HOSPODÁŘSKÝCH CYKLŮ

Co je příčinou hospodářských cyklů? Na to existují různé teorie. Zhruba je možné rozdělit teorie hospodářského cyklu na *monetární teorie* a *reálné teorie*. ***Monetární teorie cyklu*** **vidí příčinu cyklických výkyvů ve změnách peněžní zásoby, které uštědřují ekonomice poptávkové „šoky".** Známými představiteli těchto teorií byli Švéd Knut Wicksell (Úrok a ceny, 1899) a Rakušan Friedrich A. Hayek (Peněžní teorie a hospodářský cyklus, 1929). Naproti tomu ***reálné teorie cyklu*** **vidí příčinu cyklických pohybů v reálných silách, jako jsou investiční vlny nebo inovační vlny.** John M. Keynes (Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, 1936) viděl hospodářské cykly jako střídavé vlny investičního pesimismu a optimismu, které vyvolávají změny agregátní poptávky a tím i změny HDP. Rakušan Joseph A. Schumpeter (Teorie ekonomického vývoje, 1934) zas považoval za příčinu cyklů inovační vlny. Taková vlna inovací představuje vlastně příznivý nabídkový „šok", který uvede ekonomiku na dráhu zrychleného růstu, avšak po vyčerpání inovační vlny následuje prudké zpomalení.

Tyto různé teorie cyklu se přitom navzájem nevylučují. Cyklus může mít monetární i reálné příčiny. Jde spíše o to, co jednotliví autoři více zdůrazňují. My se omezíme na teorii, která vidí příčinu hospodářských cyklů v poptávkových „šocích" způsobených změnami peněžní zásoby.

Expanze a recese jsou výkyvy reálného HDP kolem potenciálního produktu, které jsou vyvolávány změnami agregátní poptávky - poptávkovými „šoky". Obrázek 24-3 znázorňuje tyto fáze hospodářského cyklu pomocí modelu AD-AS.

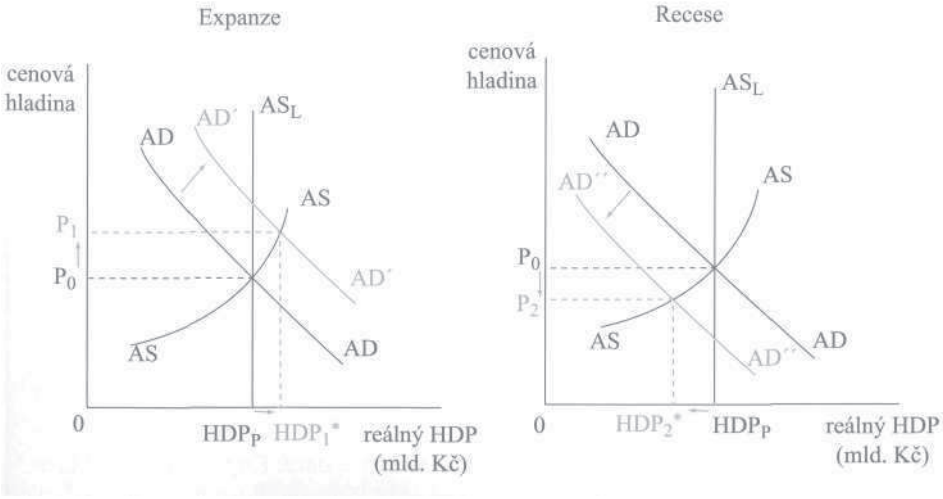

Obr. 24-3 Levý graf znázorňuje expanzi: zvýšení agregátní poptávky zvyšuje HDP nad potenciál. Pravý graf znázorňuje recesi: snížení agregátní poptávky stlačuje HDP pod potenciál.

Dříve jsme se při výkladu poptávkových „šoků" soustředili jen na trh práce. Viděli jsme, že například zvýšení agregátni poptávky vede krátkodobě k růstu HDP nad potenciální produkt, protože působí peněžní iluze. **Nyní zaměřme pozornost na to, co se děje na trhu kapitálu.**

Přechodný pokles úrokové míry

Vyjděme z předpokladu, že ekonomika vyrábí potenciální produkt. Reálná úroková míra je 5 %. Poté centrální banka zvýší peněžní zásobu a úroková míra poklesne na 2 %. V důsledku toho začnou firmy více investovat, protože některé investiční projekty, které by nebyly výnosné při úrokové míře 5 %, se stávají výnosnými při úrokové míře 2 %. (Názorný příklad byl uveden v kapitole „Kapitál a úrok", v němž se firma rozhodovala o počtu instalovaných strojů. Při úrokové míře 5 % investovala firma do 5 strojů, ale při úrokové míře 2 % investovala ještě do šestého stroje.)

Vyšší investice vyvolají růst agregátni poptávky, která však naráží na potenciální produkt. Proto postupně dochází k růstu cenové hladiny. Vyšší cenová hladina však nakonec opět zvýší úrokovou míru. Když cenová hladina roste, lidé a firmy začnou pociťovat nedostatek reálných peněžních zůstatků, které byly růstem cen částečně znehodnoceny. Rodina Růžičkova například vidí, že jí dosavadní peněžní zůstatky při vyšší cenové hladině nestačí na hladké zabezpečování jejích transakcí. Proto prodá část svých dluhopisů. Podobně se chovají i jiné domácnosti a firmy. Zvýšené prodeje dluhopisů a jiných aktiv snižují jejich cenu a zvyšují úrokovou míru. Tak se úroková míra vrací zpět na svou dřívější úroveň.

Může vás napadnout, že se vlastně nic tak zvláštního nestalo. Když se úroková míra vrací na dřívější úroveň, vrátí se investice, agregátni poptávka i HDP na dřívější úroveň. Jenže tak snadné to není. **Firmy byly přechodným poklesem úrokové míry popleteny - dostaly „falešný signál". Pokládaly nižší úrokovou míru za signál zlevnění kapitálu, za jev dlouhodobý, nikoli pomíjivý. Proto více investovaly.** Ve skutečnosti se staly obětí iluze. **Když se úroková míra vrací na původní výši, firmy, které investovaly, by nejraději své investice „odvolaly", kdyby to bylo možné.**

Podívejme se, jaké to má pro ekonomiku důsledky.

Špatné investice

Pokles úrokové míry motivoval firmu Chemicals k tomu, aby zahájila novou investici - u firmy STAVOK objedná stavbu nové výrobní haly a u firmy STROJSTAV objedná nové stroje.

Obě tyto firmy se z velké zakázky radují, a protože jsou jejich kapacity téměř vytížené, rozhodnou se samy též podniknout investice do zvětšení vlastních výrobních kapacit. K tomu je navíc motivuje i nižší úroková míra. Kupují tedy nové stroje a auta, staví nové sklady atd.

Firmy, u kterých STAVOK a STROJSTAV objednávají stroje, auta a další investiční statky, rovněž pocítí nedostatek kapacit a také investují do jejich zvětšení. Tak se ekonomikou šíří nová investiční vlna. Firmy podléhají investičnímu optimismu - vždyť úvěr je tak levný a nové zakázky se jen hrnou, proč tedy neinvestovat? Růst investic a na nich vyrůstající multiplikační růst spotřeby zvyšuje HDP a zaměstnanost. Roste výroba, rostou mzdy i ceny. Ekonomika prožívá expanzi.

Uplyne rok, nová výrobní hala firmy Chemicals ještě není dokončena a úroková míra se (jako důsledek zvýšení cenové hladiny) opět zvýšila. Při vyšší úrokové míře je však investice do nové výrobní haly příliš drahá a nevyplatí se. Firma Chemicals by investici nejraději „odvolala", kdyby to bylo možné. Ale zaplatila už část stavebních prací. Snaží se tedy investici alespoň „zmenšit" - ruší část svých objednávek u firem STAVOK a STROJSTAV. I tak bude mít problémy s tím, jak rozestavěnou investici (při vyšším úroku) zaplatí a využije.

Rušením svých objednávek však Chemicals způsobí problémy firmám STAVOK a STROJSTAV. Obě firmy samy zahájily investice, aby mohly dodávat firmě Chemicals a dalším podobným firmám, které si u nich objednávaly dodávky prací a strojů. Nyní zjišťují, že jejich nové kapacity možná zůstanou nevytížené a navíc se prodraží díky rostoucí úrokové míře. Obě firmy by své investice také nejraději „odvolaly". Snaží se je alespoň zmenšit nebo pozastavit. Tím však způsobují problémy firmám, u kterých objednávaly kapitálové statky. Tak se ekonomikou šíří vlna dezinvestování a firmy propadají investičnímu pesimismu. Investice klesají a následně dochází i k multiplikačnímu poklesu spotřeby. Klesá výroba, roste nezaměstnanost. Ekonomika prožívá recesi.

Jak vidíte, **hospodářské cykly jsou ve své podstatě** *investiční cykly*. Jejich příčinou mohou být poptávkové „šoky" vyvolávané tím, jak bankovní soustava zvyšuje nebo snižuje peněžní zásobu. **To vyvolává dočasné změny úrokové míry. V období expanze firmy často uskutečňují investice, které se později ukazují být „špatnými investicemi".** Střídání investičních a dezinvestičních vln, doprovázené a umocňované vlnami optimismu a pesimismu investorů, je příčinou toho, že se ekonomika vyvíjí nikoli „hladce", nýbrž v cyklickém střídání expanzí a recesí.

Ale jestliže impuls k cyklickému vývoji ekonomiky dává centrální banka tím, že mění peněžní zásobu, může vás napadnout: proč to centrální banka dopustí? **Proč centrální banka nestabilizuje peněžní zásobu tak, aby zabránila kolísání úrokové míry?** Odpověď zní: **protože je to velmi obtížné.** Když jsme hovořili o poptávkových „šocích", uvažovali jsme (pro jednoduchost) statickou situaci - potenciální produkt byl dán a neměnil se. Jenže ve skutečnosti potenciální produkt roste. Peněžní zásoba by se měla zvyšovat pokud možno stejným tempem jako potenciální produkt. Centrální banka však nedokáže předem odhadnout, jakým tempem potenciální produkt poroste. Růst peněžní zásoby proto může předbíhat nebo naopak zaostávat za růstem potenciálního produktu. To je pak příčinou vzniku hospodářských cyklů.

Česká hospodářská recese

V letech 1993 - 1995 prožívala česká ekonomika období expanze. Růst HDP se zrychloval z 0,6 % v roce 1993 až na 6,4 % v roce 1995. Růst ekonomiky byl podněcován hlavně vysokou mírou investic.

Od roku 1996 se však růst začal zpomalovat - ekonomika se dostala do fáze recese. V roce 1998 již došlo k poklesu HDP o 2,7%, ekonomika byla v depresi.

Průběh tohoto hospodářského cyklu byl ovlivněn chováním naší centrální banky. Ta v roce 1996 zvýšila bankám povinnou míru rezerv a zpomalila růst peněžní zásoby. V roce 1997 centrální banka zvýšila své úrokové míry a dále zpomalila růst peněžní zásoby. Je pravděpodobné, že kdyby se centrální banka takto nechovala a kdyby zajistila rovnoměrný růst peněžní zásoby, průběh hospodářského cyklu by byl mnohem mírnější a možná by ekonomika v roce 1998 nezačala klesat.

24.4
FINANČNÍ KRIZE

Investiční cykly bývají umocněny chováním lidí (včetně spekulantů) na trzích aktiv. Jak jste viděli, expanze *zatíná* poklesem úrokové míry. Jak bylo vysvětleno v kapitole „Investiční rozhodování a podnikání", **pokles úrokové míry zvyšuje cenu aktiv** - rostou ceny akcií, dluhopisů, pozemků, nemovitostí.

„Spekulační bublina"

Představte si ekonomiku, kde začíná klesat úroková míra. Investice a spotřeba rostou a s nimi rostou také příjmy firem a důchody domácností. Pan Novák, jehož restaurace má nyní vyšší příjmy, začíná přemýšlet, do čeho by investoval.

Klesající úroková míra a celkový investiční optimismus mají za následek, že ceny cenných papírů, nemovitostí a dalších aktiv rostou. Ale finanční experti přesto radí: kupujte dnes, zítra budou ceny aktiv ještě vyšší. Pan Novák proto neváhá, nakoupí nějaké akcie a uvažuje i o přikoupení nějakých pozemků.

Pan Fiala je burzovní spekulant. Vidí, že začínající hospodářská expanze zvyšuje příjmy firem a očekává proto, že ceny akcií v nejbližší budoucnosti ještě porostou. Proto je dnes nakupuje, aby je mohl později podávat za vyšší ceny.

Tak jako pan Novák se chová mnoho dalších investorů. A tak jako pan Fiala se chová většina ostatních spekulantů. Investoři a spekulanti očekávají růst cen aktiv, a proto je nakupují. Tyto spekulace na růst cen ovšem mají tu vlastnost, že „vyplňují samy sebe": protože lidé očekávají budoucí růst cen aktiv, nakupují. A protože všichni nakupují a málokdo prodává, ceny skutečně rostou. Růst cen utvrzuje

investory a spekulanty v přesvědčení, že kalkulovali správně. Domnívají se, že ceny v budoucnu dále porostou, a proto ještě více nakupují. A ceny ještě více rostou. Začíná nákupní horečka na trhu aktiv. Jejím důsledkem je rychle se zvětšující „spekulační bublina" - protože všichni chtějí kupovat a nikdo nechce prodávat, ceny aktiv rostou do nerealistických výšek.

To pochopitelně nemůže pokračovat věčně. Jakmile se ekonomika dostane na vrchol a expanze začíná přecházet v recesi, objeví se první „špatné zprávy", první zklamaná očekávání. Pan Novák vidí, že mu rostou úrokové náklady a že zákazníci v jeho restauraci méně utrácejí. Vidí, že s jeho zisky to nebude tak slavné, jak si původně myslel. Když si ještě ke všemu přečte v novinách, že se růst cen akcií zastavil a možná začne pokles, rozhodne se rychle své akcie prodat. A tak jako on se budou chovat i ostatní investoři. Jejich optimismus se mění v pesimismus a všichni chtějí prodávat aktiva.

Ještě citlivější „nos na změnu větru" má spekulant Fiala. Uvědomí si, že ceny dále neporostou, že nejspíše začnou brzy klesat a že přišel čas prodávat. Tak jako on se zachovají i ostatní spekulanti. Prodávají a jejich prodeje tlačí ceny aktiv dolů. „Spekulační bublina" praská. Začíná prodejní panika - každý se snaží zbavovat cenných papírů, protože se obává jejich poklesu. A opět spekulace na pokles „vyplňují samy sebe": protože všichni prodávají a nikdo nekupuje, ceny klesají. Protože ceny klesají, všichni tím více prodávají a ceny aktiv se hroutí. Propuká finanční krize.

Příklad ukazuje, že **hospodářská expanze může někdy vést ke vzniku „spekulační bubliny" na trzích aktiv.** To je velmi nebezpečný jev, protože taková „bublina" nakonec nevyhnutelně praskne a ceny aktiv se zhroutí. **Tato** *finanční krize* **ovšem prohlubuje hospodářskou recesi.** Když ceny aktiv tak prudce klesají, vede to k značnému růstu úrokové míry (znovu si připomeňme inverzní vztah mezi úrokovou mírou a cenami aktiv). Růst úrokové míry ovšem dále snižuje investice a spotřebu.

Teprve když už jsou ceny aktiv tak nízké, že nikdo neočekává jejich další pokles, dojde k obratu - spekulanti začnou očekávat budoucí růst cen aktiv a někteří začnou zase nakupovat. Nákupy zvyšují ceny aktiv a snižují úrokovou míru. Investiční aktivita opět ožívá, pesimismus se mění v optimismus a recese postupně přechází v novou expanzi.

24.5
BANKOVNÍ PANIKA

Finanční krize jsou někdy doprovázeny ***bankovními panikami.***

Bankovní panika

Když narůstala „spekulační bublina", mnoho investorů a spekulantů si na své nákupy aktiv vypůjčovalo u bank. Banka REX byla jednou z těch bank, které nebyly dost opatrné a poskytly mnoho půjček na takové spekulace. Když propukla finanční krize, její dlužníci prodělali, přišli o všechno a nebyli schopni bance své půjčky splácet. Banka REX proto zkrachovala. Nebyla jediná - více bank se dostalo do potíží ze stejných důvodů.

Když lidé viděli krachovat první banky, dostali strach o své vklady. Co kdyby zkrachovala i ta „jejich" banka? Ti nejvystrašenější si začali raději své vklady vybírat.

Ne všechny banky však byly ve svých půjčkách tak lehkomyslné jako banka REX. Mnohé poskytovaly půjčky na dobré investiční projekty. První průmyslová banka je jednou z nich. Ale hospodářská deprese přece jen dolehla i na některé její dlužníky, kteří se díky poklesu poptávky dostali do odbytových potíží a nebyli schopni včas splácet své dluhy. Když na veřejnost „prosákly" zprávy, že má První průmyslová banka potíže s některými dlužníky, její vkladatelé, vystrašení z krachů jiných bank, začali hromadně vybírat své vklady. První průmyslová banka ovšem nemůže vyhovět tak velkému množství vkladatelů, kteří si přicházejí pro peníze. Je (tak jako všechny banky) „bankou s částečnými rezervami". Má v hotovosti jen 10 % hodnoty vkladů (udržuje 10% rezervy), zbytek vkladů půjčila různým firmám. Tyto půjčky mají určitou dobu splatnosti a banka je nemůže okamžitě získat zpět. A protože není schopna vyhovět návalu svých vkladatelů, kteří si všichni najednou přišli vybrat své vklady, První průmyslová banka - přestože je zdravou bankou - zkrachuje. Příčinou jejího krachu je pouze panika jejích vkladatelů.

Bankovnictví je křehké odvětví, protože stojí a padá s *důvěrou* vkladatelů. Dokud důvěra trvá, banky jsou pevné, když důvěra mizí, banky se hroutí. **Podlehnou-li vkladatelé panice, že by mohli přijít o své vklady, začne *„run" na banky* - hromadné vybírání vkladů.** Protože však mají banky pouze částečné rezervy, nejsou schopny v tak velkém objemu vklady vyplácet. Takový hromadný „nájezd" vkladatelů pak může způsobit krachy i zdravých bank.

Situaci může zachránit centrální banka. **Centrální banka může zachránit mnoho bank před krachem, jestliže v takové situaci splní svou roli „věřitele v poslední instanci" a začne bankám poskytovat diskontní půjčky.** Finanční krize a bankovní paniky bývají velmi nebezpečným vyústěním hospodářské recese a představují pro ekonomiku vážné nebezpečí. Ekonomika se z nich sice

dokáže dostat sama, ale za cenu velkých obětí - může zkrachovat mnoho firem a bank a může vzniknout velká nezaměstnanost.

Je však třeba říci, že hospodářské cykly mají na ekonomiku také pozitivní dopady. **Recese a deprese působí i jako ozdravný proces - slabé a nevýkonné firmy krachují, zatímco silné a efektivní firmy tuto zkoušku vydrží a zůstávají.** Joseph A. Schumpeter výstižně nazval tento ozdravný proces *tvořivou destrukcí.*

SHRNUTÍ

□ Hospodářský cyklus je střídání expanze a recese. *Expanze* znamená zvýšení růstu reálného HDP, *recese* je zpomalení tohoto růstu nebo dokonce pokles.

□ Monetární teorie cyklu spatřují příčinu cyklů ve změnách peněžní zásoby, reálné teorie cyklu spatřují příčiny ve střídavých vlnách investičního optimismu a pesimismu nebo v inovačních vlnách.

□ Změny peněžní zásoby mohou vyvolat poptávkové „šoky", které způsobují dočasné výchylky úrokové míry. Růst peněžní zásoby přechodně sníží úrokovou míru, což je pro podnikatele falešný signál, aby zvyšovali investice. Když později vzroste cenová hladina a s ní i úroková míra, firmy zjistí, že jejich investice jsou „špatnými investicemi". Snaží se je odbourávat, což vyvolá pokles produkce a růst nezaměstnanosti.

□ Investiční cykly bývají umocněny spekulativním chováním na trzích aktiv, které někdy vyústí *ve finanční krizi.* Ta je charakterizována „spekulační bublinou" na trzích aktiv. Když „bublina praskne", ceny aktiv se zhroutí.

□ Hospodářská deprese bývá doprovázena vlnou bankrotů, které mohou vyvolat *bankovní paniky.* Ty mohou zapříčinit krachy i zdravých bank, jejichž vkladatelé podlehnou panice a hromadně si vybírají vklady.

□ Recese a deprese působí na ekonomiku i jako ozdravný proces - slabé a nevýkonné firmy krachují, zatímco silné a efektivní firmy tuto „zkoušku" vydrží a zůstávají. Joseph A. Schumpeter nazval tento ozdravný proces *tvořivou destrukcí.*

KLÍČOVÉ POJMY

Strukturální výkyvy • cyklické výkyvy • hospodářský cyklus • expanze • recese • deprese • finanční krize • bankovní panika • tvořivá destrukce.

OTÁZKY

Otázka 1.
V textu jste viděli, že hospodářský cyklus může být iniciován poptávkovým „šokem" (zvýšením peněžní zásoby). Může být vyvolán také nabídkovým „šokem"? Například ropným „šokem"? Pokud ano, popište jak.

Otázka 2.
Má výše sklonu ke spotřebě nějaký vliv na průběh hospodářského cyklu? Vysvětlete jaký.

Otázka 3.
Když pozorujete v nějaké ekonomice hospodářský pokles, podle čeho poznáte, zda se jedná o pokles cyklický nebo strukturální?

Otázka 4.
Někteří ekonomové se domnívají, že pokles mezd ve fázi recese prohlubuje recesi, protože dále snižuje poptávku. Jiní ekonomové naopak tvrdí, že pokles mezd ve fázi recese je nezbytným předpokladem k tomu, aby firmy přestaly desinvestovat a obnovily investiční aktivitu. Jaký vliv tedy mají nepružné mzdy na průběh hospodářského cyklu?

Otázka 5.
Proč zemědělská ekonomika není tak náchylná k cyklickému vývoji jako průmyslová ekonomika?

Otázka 6.
Cyklickému vývoji nepodléhají jen investice, ale také statky dlouhodobé spotřeby, jako jsou automobily, pračky, televizory apod. Uměli byste to vysvětlit?

DODATEK: HOSPODÁŘSKÁ DEPRESE 30. LET

Hospodářské expanze a recese se začaly v Evropě objevovat již od počátku 19. století, když se původně agrární ekonomiky měnily v průmyslové a když v nich kapitálové investice začaly hrát významnější úlohu. Projevují se čas od času dodnes. Žádná z recesí však nebyla tak hluboká a dlouhá a žádná nebyla doprovázena tak ničivou finanční krizí jako hospodářská deprese ve 30. letech dvacátého století.

Velká deprese

Hospodářská deprese začala v USA v roce 1929. Několik let předtím prožívala americká ekonomika trvalou expanzi, která byla doprovázena soustavným a do velké míry spekulačním růstem cen akcií na burze. Ceny akcií na newyorské burze se v letech 1928 - 1929 zhruba zdvojnásobily a bylo jasné, že se jedná o „spekulační bublinu". Expanze dosáhla svého vrcholu v létě tohoto roku a tehdy se také objevily první příznaky, že dojde k obratu. O dva měsíce později „praskla spekulační bublina" - přišel „černý čtvrtek" (24. říjen) na newyorské burze, kde se zhroutily ceny akcií. Lidé byli zaskočeni - do té doby byl každý přesvědčen, že

hospodářská expanze dvacátých let nikdy neskončí. Náhle přišel šok, který každého bezstarostného optimistu rázem změnil v beznadějného pesimistu. Kdo měl cenné papíry, snažil se jich zbavit. Kdo měl hotovost, držel ji a nic na světě by jej nepřimělo cenné papíry kupovat. Krach newyorské burzy však měl být pouhým začátkem.

Zhruba o rok později, na podzim roku 1930, začala bankovní krize. Lidé ztratili důvěru v banky a začal „run" na banky - vkladatelé se snažili vybrat své vklady. Banky pochopitelně neměly tolik rezerv, aby mohly tomuto „runu" odolat, a tak došlo k první sérii bankrotů bank. V prosinci pak zkrachovala významná newyorská banka Bank of United States. Následovala nová bankovní panika, díky níž ještě v tomtéž měsíci zkrachovalo dalších 352 amerických bank. Finanční krize se nezadržitelně šířila po celé zemi. Celkově během deprese zmizelo v USA 10 tisíc bank z původního počtu 25 tisíc. Americká ekonomika se dostala do bludné sestupné spirály bankrotů, poklesu výroby, růstu nezaměstnanosti, poklesu poptávky a dalších bankrotů. Do roku 1933, kdy deprese dosáhla svého „dna", klesl americký nominální domácí produkt na polovinu a reálný produkt na dvě třetiny úrovně roku 1929. Investice klesly na jednu desetinu úrovně roku 1929. Ceny klesly v průměru o 25 %. Nezaměstnanost vzrostla na 25 %. Země prožívala šok, jaký nepoznala v celé své historii. Nikdo nedokázal vysvětlit příčiny krize ani z ní nalézt východisko.

Deprese se ovšem neomezila jen na USA. Brzy se rozšířila do Evropy. Zahraniční obchod byl jedním z „kanálů", kterým se nákaza šířila. Pokles americké produkce a spotřeby vyvolal také pokles amerického dovozu z Evropy a snížil poptávku na evropském trhu. Pokles poptávky vyvolal snížení investic, výroby a spotřeby v Evropě, což zas snížilo dovoz evropských zemí z USA. Jak se ukázalo, svět již byl natolik hospodářsky spojen, že se deprese nemohla omezit jen na jednu zemi, ale stala se doslova celosvětový jevem. Československo patřilo k zemím, jež byly světovou hospodářskou depresí postiženy nejsilněji. Katastrofální důsledky měla ovšem deprese v Německu, kde nezaměstnanost v roce 1932 dosáhla neuvěřitelných 43 %.

Následky této deprese však nebyly jen hospodářské. Měla dopad na myšlení lidí, na jejich důvěru v ekonomický a politický systém, v němž žili a v němž nyní spatřovali příčinu svých potíží. Mnoho lidí ztratilo víru v tržní systém i v demokracii a uvěřilo ideologiím komunismu a fašismu, které slibovaly nahradit chaos novým pořádkem. Komunistická ideologie získávala nové příznivce, když centrálně plánovaná ekonomika Sovětského svazu jako jediná neznala nezaměstnanost. Není také pochyb, že hospodářská deprese v Německu měla rozhodující podíl na nečekaném úspěchu Hitlerovy strany ve volbách a že otevřela německým nacistům cestu k moci. Němečtí a italští fašisté sice zachovali soukromé vlastnictví, ale podřídili jej kontrole zájmových skupin zaměstnavatelů a zaměstnanců, které samy

byly podřízeny kontrole státu. V Německu byly odbory nahrazeny Pracovní frontou, zaměstnavatelé byli povinně organizováni do odvětvových „komor" a celé německé ekonomice již v roce 1938 šéfoval Hermann Göring.

Měnily se však i názory akademických ekonomů v demokratických zemích. V Anglii vyšla v roce 1936 kniha Johna Maynarda Keynese „Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz", jejíž autor naznačoval, že východiskem z hospodářské deprese mohou být zvýšené výdaje státního rozpočtu. Kniha se setkala v akademických kruzích s velkým ohlasem, hlavně u mladších ekonomů. Stále více ekonomů začalo věřit tomu, že tradiční kapitalistický systém, spoléhající na tržní síly a soukromé podnikání, již nedokáže zabránit ničivým hospodářským krizím a že stát musí hrát mnohem silnější ekonomickou roli. V USA v roce 1933 zvítězil ve volbách Franklin D. Roosevelt, který sliboval vyvést zemi z krize razantními zásahy státu do ekonomiky. Americká vláda zahájila rozsáhlé veřejné investice. Také vznikla Federální pojišťovna vkladů, která měla do budoucna zabránit bankovním panikám. Zdálo se, že éře hospodářského liberalismu je odzvoněno.

Jaké byly příčiny této hospodářské deprese? Na tom se ekonomové nikdy zcela neshodli. Zde uvedeme dvě odlišná vysvětlení, pocházející od dvou velkých ekonomů 20. století - Johna Maynarda Keynese (Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, 1936) a Miltona Friedmana (Svoboda volby, 1980).

Keynesovo vysvětlení „Velké deprese" se opíralo o jeho novou teorii agregátní poptávky. Keynes se domníval, že bohaté země s vysokým národním důchodem začínají „trpět" klesajícím sklonem ke spotřebě, protože spotřeba lidí je do velké míry nasycená a lidé mají tendenci více spořit. Projevuje se i pokles motivací firem k investicím, protože vyspělé ekonomiky jsou již natolik „nasyceny" kapitálem, že investoři vidí stále méně výnosných investičních příležitostí. V důsledku toho se začíná projevovat „chronické" zaostávání agregátní poptávky (spotřeby a investic) za rostoucí nabídkou (výrobními kapacitami). Výrobcům se pak hromadí zásoby, vznikají nevytížené kapacity, investoři propadají investičnímu pesimismu a omezují investice. Následkem toho pak roste nezaměstnanost, což dále snižuje spotřebu a prohlubuje investiční pesimismus. Keynes tvrdil, že soukromý sektor již nedokáže generovat dostatečně velkou poptávku, která by zajistila plnou zaměstnanost. Proto se „do hry" musí vložit stát a nahradit nedostatečnou soukromou poptávku veřejnou poptávkou - státními výdaji. Jedině tak lze zachránit kapitalismus před opakováním hospodářských depresí podobných té, která postihla svět ve 30. letech.

Zatímco Keynes považoval „Velkou depresi" za příznak „chronického onemocnění" kapitalismu, které nelze léčit jinak než státními zásahy, Friedman poskytl zcela jiné vysvětlení. Když recese v roce 1929 začala, byla docela normální recesí, které do té doby přicházely a zase samy odcházely. I tato mohla rychle pominout, kdyby se byla americká centrální banka nedopustila vážných chyb, které prohloubily depresi a vedly

k finančnímu kolapsu. Když bylo na počátku roku 1930 jasné, že propukla vážná deprese, měla centrální banka zahájit nákup vládních dluhopisů, aby zvýšila peněžní zásobu, a zabránila tak finanční krizi a bankovním panikám. Místo toho udělala pravý opak a dovolila, aby peněžní zásoba klesala. To vedlo k dalšímu prohloubení deprese. Další chybou centrální banky bylo zvýšení úrokové míry v roce 1931 (šlo o opatření na záchranu zlatého standardu dolaru). Zvýšení úrokové míry v době nejhlubší deprese ovšem znamenalo pro ekonomiku další ránu. Friedman upozornil, že tyto skutečnosti nebyly ve 30. letech evropským ekonomům, včetně Johna M. Keynese, známy. Americká centrální banka ovšem své chyby nikdy nepřiznala. Jak napsal Friedman ve své knize *Svoboda volby:*

> *„V jednom ohledu se centrální banka nikdy nezměnila. Všechny potíže připisovala vnějším vlivům, které nemohla ovlivnit, a chválila sebe za všechny příznivé události. Tímto způsobem neustále živila mýtus o nestabilitě soukromého sektoru, zatímco svým skutečným jednáním dokumentovala, že hlavním zdrojem nestability hospodářství je stát. "*

Na rozdíl od Keynese tedy Friedman připisuje hloubku a délku trvání hospodářské deprese 30. let nikoli selhání tržního systému, nýbrž selhání státu - konkrétně selhání centrální banky. Ještě dnes, s odstupem tolika desetiletí, není mezi ekonomy plná shoda, co bylo příčinou délky a hloubky hospodářské deprese 30. let.

Po druhé světové válce vlády významně zvýšily státní výdaje. Centrální banky zase při prvních náznacích začínající deprese zvyšovaly peněžní zásobu. Deprese, podobná té z 30. let, se již nikdy neopakovala. Stoupenci Keynesovy teorie to připisují zvýšeným státním zásahům, zejména rozpočtovým. Ti, kdo věří spíše Friedmanovu vysvětlení, zas tvrdí, že se centrální banky poučily a vyvarovaly se podobného selhání, jakého se dopustila americká centrální banka na počátku 30. let. V neprospěch Keynesovy teorie však mluví skutečnost, že se v bohatých zemích neprojevuje ani pokles sklonu ke spotřebě, ani slábnoucí podněty k investování. Je proto dost obtížné uvěřit ve vrozenou a chronickou tendenci tržního systému k hlubokým depresím.

Nejen lidé, i centrální banky se chybami učí. Když 19. října 1987 zažila americká burza druhý největší pokles kurzů cenných papírů ve své historii, americká centrální banka rychle zvýšila peněžní zásobu. Krize byla zažehnána.

SHRNUTÍ DODATKU

□ Žádná z depresí nebyla tak hluboká a dlouhá a žádná nebyla doprovázena tak ničivou finanční krizí jako hospodářská deprese ve 30. letech dvacátého století. J. M. Keynes ji vysvětloval chronickým zaostáváním agregátní poptávky a vybízel k intenzivnějším zásahům státu. M. Friedman ji naopak připisuje nikoli selhání tržního systému, nýbrž selhání státu - konkrétně selhání centrální banky.

25

Hospodářský růst

„Může znít vznešeně, když se řekne: čert vem ekonomii, pojďme budovat slušný svět. Ve skutečnosti naší jedinou příležitostí, jak vybudovat slušný svět, je pokračovat ve zvyšování ekonomického blahobytu."

Friedrich A. von Hayek

25.1 MÝTUS POPTÁVKY

Když se zajímáte o to, jaký byl v minulém roce hospodářský růst, dostanete obvykle údaj o růstu reálného HDP. Jenže ***hospodářský růst* v pravém slova smyslu není jednoduše růst naměřeného reálného HDP. Je to růst *potenciálního HDP.*** Hospodářský růst je zvětšování produkční kapacity země, její schopnosti vyrábět. Naměřený HDP může krátkodobě převyšovat potenciální produkt nebo naopak, může krátkodobě klesnout pod potenciální produkt, jak jste to viděli v minulé kapitole.

Často slyšíte, že předpokladem hospodářského růstu je vysoká poptávka. Že nízká poptávka znamená pomalý růst a vysoká poptávka znamená rychlý růst. Tento mýtus poptávky je velmi rozšířený a dost hluboce zakořeněný. Je ale snadné jej vyvrátit. Kdyby byla poptávka skutečně klíčem k hospodářskému růstu, mohla by centrální banka zvyšováním peněžní zásoby zvyšovat poptávku, a tím by země mohla dosahovat vysokých temp hospodářského růstu. Samozřejmě že nic takového není možné. Mýtus poptávky vzniká z toho, když nerozlišujeme krátkodobé cyklické výkyvy od dlouhodobého hospodářského růstu.

Obrázek 25-1 ukazuje rozdíl mezi cyklickou expanzí a hospodářským růstem. **Cyklická expanze je pouze krátkodobé zvýšení HDP nad potenciální produkt. Hospodářský růst však znamená růst samotného potenciálního produktu.** Povšimněte si, že cyklická expanze je doprovázena zvýšenými inflačními tlaky (roste cenová hladina), zatímco opravdový hospodářský růst nikoli.

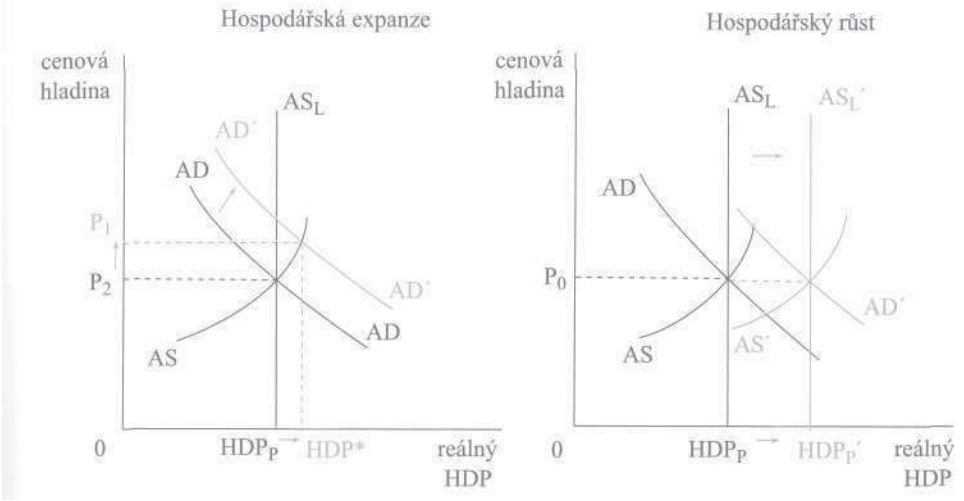

Obr. 25-1 Levý graf ukazuje, jak růst agregátní poptávky vyvolává expanzi. HDP roste nad potenciál a zvyšuje se cenová hladina. Pravý graf znázorňuje hospodářský růst jako zvýšení potenciálního produktu.

Zvýšení poptávky dokáže pouze vyvolat *expanzi* a krátkodobě zvýšit HDP nad potenciální produkt. V dobách recese dokáže poptávka vyvést ekonomiku zpět k potenciálnímu produktu. Ale nedokáže urychlit *hospodářský růst.* **Impulzy k hospodářskému růstu nenajdeme na straně poptávky. Najdeme je pouze na straně nabídky výrobních faktorů.** K růstu potenciálního produktu dochází, když země začne exploatovat dosud nevyužívané přírodní zdroje, když akumuluje kapitál nebo když se intenzivněji zapojuje do mezinárodní dělby práce.

Když chceme měřit hospodářský růst, narážíme na potíže. Statistika nedokáže měřit potenciální produkt očištěný od cyklických výkyvů. Naměřený HDP nemusí být proto totožný s potenciálním HDP - ten zůstává našim očím skrytý. Podívejte se na obrázek 25 - 2, který zachycuje růst reálného HDP v průběhu let 1993 - 1999. Růst potenciálního produktu je zde skryt v cyklických pohybech HDP.

Teprve když máme k dispozici dlouhou časovou řadu HDP (několik desetiletí), můžeme odhadnout růst potenciálního produktu. Pro českou ekonomiku nemáme zatím takovou dlouhou časovou řadu k dispozici. Před rokem 1989 jsme měli systém centrálního plánovaní, jehož statistická čísla nejsou pro srovnání použitelná. A v letech 1990 až 1992 u nás proběhla transformace na nový hospodářský systém, která se vyznačovala tak netypickými hospodářskými změnami, že jsou statistická čísla z tohoto období pro odhad skutečného hospodářského růstu rovněž málo použitelná. Graf 25 - 3 porovnává hospodářský růst několika zemí během pětiletého období.

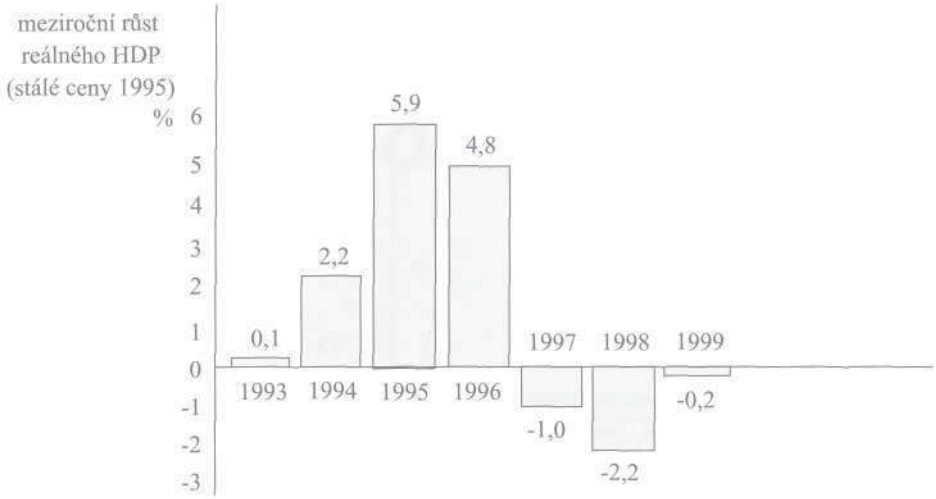

Obr. 25 – 2 Růst reálného HDP v ČR. Pramen: ČSÚ

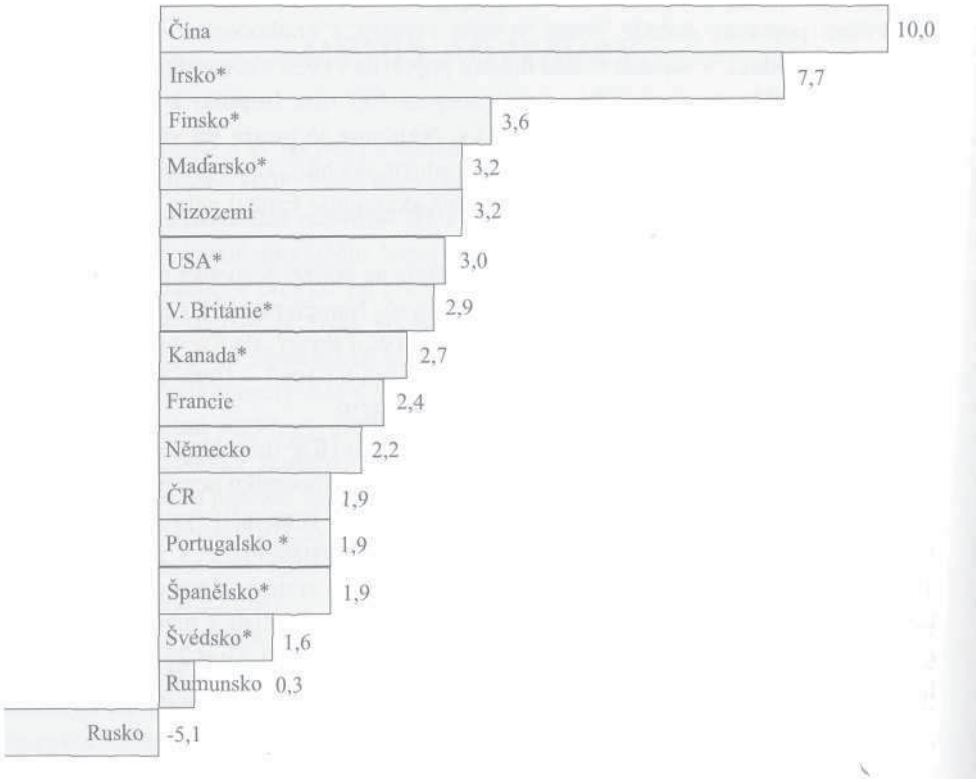

Obr. 25-3 Průměrný roční růst reálného HDP (%) za období 1994 - 1998 (* 1993-1997).
Pramen: World Bank - Economic Survey of Europe. 1998, No. 1,. 2, a národní statistiky.

25.2

HOSPODÁŘSKÝ RŮST A PŘÍRODNÍ ZDROJE

Hospodářský růst je ovlivněn především růstem výrobních faktorů - přírodních zdrojů, práce a kapitálu. Bohatství přírodních zdrojů podporuje hospodářský růst. Když Norsko a Velká Británie začaly těžit své podmořské zásoby ropy, nepochybně to přispělo k jejich hospodářskému růstu. Bohatství lesů a těžba dřeva stály kdysi v pozadí hospodářského růstu Švédska. Průmyslová revoluce v Anglii na přelomu 18. a 19. století byla „poháněna" vydatností domácích ložisek černého uhlí. I průmyslový růst českých zemí na sklonku 19. století byl do značné míry založen na uhelném bohatství.

Přesto však **přírodní zdroje nejsou *hlavním* motorem hospodářského růstu.** Japonsko nezaložilo svůj impozantní hospodářský růst na domácím přírodním bohatství. Ani pověstní „asijští tygři" (Jižní Korea, Tchaj-wan, Hongkong, Singapur) nevděčí za svůj rychlý růst domácímu přírodnímu bohatství. A naopak Irák a Írán nedokázaly své ohromné ropné bohatství využít k hospodářskému růstu.

Kdyby byly hlavním motorem hospodářského růstu přírodní zdroje, patřily by k nejbohatším takové země jako Brazílie, Argentina a Zaire, zatímco Švýcarsko nebo Japonsko by je měly žádat o rozvojovou pomoc. Rusko by bylo bohatší než Anglie, Čína by byla bohatší než Hongkong.

Přírodní zdroje naší planety (půda, lesy, vody, nerostné suroviny) jsou omezené a příliš se nezvětšují. Je omezení přírodních zdrojů limitem hospodářského růstu?

Ekologové varují před překotným ekonomickým růstem a žádají politiky, aby přijali a prosadili myšlenku *trvale udržitelného růstu* — takového růstu, který nevede k nevratnému vyčerpání přírodních zdrojů. Avšak **myšlenka, že je hospodářský růst „nepřátelský" vůči přírodním zdrojům, je v zásadě nesprávná.**

Chcete více lesů? Nešetřete papírem!

Pokud jste si až dosud mysleli, že sběrem starého papíru nebo používáním obálek z recyklovaného papíru zabraňujete úbytku lesů, budete muset svůj názor poopravit. Je to totiž právě naopak. Nevěříte?

Tak se zamyslete nad tím, jak souvisí například spotřeba chleba s rozlohou pšeničných polí? Když se zvýší spotřeba chleba, zvýší se cena mouky a pšenice. Zemědělci na to zareagují tak, že osejí více hektarů půdy pšenicí. Naopak, když poptávka po chlebu klesne, klesne poptávka po mouce a pšenici, klesne cena pšenice a zmenší se rozloha pšeničných polí.

Co platí pro spotřebu chleba a pšeničná pole, platí stejně tak i pro spotřebu papíru a rozlohu lesů. Většina stromů se pěstuje pro papír. Když klesne spotřeba papíru, klesne cena papíru a pěstování stromů se bude méně vyplácet. Sníží se počet vysazovaných stromů. Některé lesy mohou dokonce svým majitelům přinášet ztráty, takže nakonec zmizí a lesní půda se přemění například na stavební parcely nebo na jiná použití.

Ten, kdo má rád lesy, by proto měl mít na paměti, že za velkou rozlohu lesů vděčíme velké spotřebě papíru a dřeva, nikoli naopak.

Lidé, kteří si myslí, že šetření papírem a dřevem udržuje velkou rozlohu lesů, se mýlí a jejich omyl pramení z toho, že považují lesy za panenský přírodní zdroj. To možná platí pro tropické pralesy. Ale naše lesy jsou kulturou, která za svou existenci vděčí právě hospodářskému růstu - spotřebě dřeva a poptávce po dřevu.

Lesy jsou příkladem *obnovitelného* přírodního zdroje. Ale jak je to s *ne obnovitelnými* zdroji, jako je třeba zemní plyn, uhlí nebo ropa? Někdy slyšíte, že hospodářský růst vyčerpává neobnovitelné zdroje tak, že si lidstvo obrazně řečeno „podřezává větev, na které sedí". Ale není to tak docela pravda.

Co šetří energetické zdroje?

V 70. letech zažil svět dva ropné „šoky" - ceny ropy se zněkolikanásobily. Průmyslový svět na toto zdražení energie reagoval kapitálovými investicemi do vývoje nových výrobků a technologií, které nebyly tak energeticky náročné. Začaly se vyplácet výrobky, technologie a materiály bránící únikům tepla, šetřící elektřinu apod. Pod vlivem zdražení energie došlo ke značnému snížení energetické náročnosti výroby i spotřeby.

To všechno vedlo ke snížení spotřeby a těžby ropy. To všechno ale také vyžadovalo velké kapitálové investice. A jen hospodářsky rostoucí země je mohly uskutečňovat.

***Neobnovitelné přírodní zdroje* jsou chráněny cenovým systémem.** A to spolehlivěji, než by to dokázal stát. **Když dochází k vyčerpávání ložisek některých paliv nebo minerálních surovin, stávají se vzácnými a to se projeví na trzích růstem jejich cen.** To má pak dvojí účinek. Jednak se intenzivně hledají nová naleziště a začínají se těžit nová ložiska, která se při nižších cenách nevyplácelo těžit. Tím roste nabídka těchto přírodních zdrojů. Další účinek zdražení vyčerpávaných zdrojů je ten, že **dochází k jejich substituci** méně vzácnými přírodními surovinami nebo umělými materiály.

Proto byl přírodní ledek nahrazen chemickými hnojivy, přírodní kaučuk umělým kaučukem, proto jsou dřevo a kovy nahrazovány plasty. Ceny a podnikatelská aktivita v tom hrají klíčovou roli. To se ukázalo i v případě „ropných šoků" sedmdesátých let: zatímco v tržních ekonomikách vedlo zdražení ropy ke snížení energetické náročnosti produkce, v bývalých centrálně plánovaných ekonomikách k tomu nedocházelo.

Sázka Paula Ehrlicha

Jim Peron popisuje sázku, kterou uzavřel Paul Ehrlich, známý nestor „hysterie populační exploze", s Julianem Simonem o cenách neobnovitelných přírodních zdrojů. Ehrlich si zvolil pět neobnovitelných zdrojů, které byly rychle vyčerpávány, a předpověděl, že jejich ceny budou dlouhodobě růst, neboť jich bude stále méně. Julian Simon naopak tvrdil, že jejich cena klesne.

Po deseti letech se ukázalo, že všechny Ehrlichovy zdroje byly levnější. Rostoucí ceny těchto vyčerpávaných zdrojů totiž podněcovaly jednak hledání a těžbu

nových ložisek (což nakonec zvýšilo jejich nabídku) a jednak výrobci hledali substituty vyčerpávaných zdrojů (což nakonec vedlo k poklesu poptávky po nich).

(J. Peron: Potrava, hladovění a volný obchod.
Laissez-Faire, květen 2000)

25.3
AKUMULACE KAPITÁLU

Říkáme-li, zeje kapitál zdrojem hospodářského růstu, máme na mysli **kapitál v širokém pojetí** - tj. ve všech jeho formách: **v podobě budov, strojů a zařízení, technologií i lidského kapitálu. Akumulací kapitálu zde rozumíme nejen výrobu kapitálových statků, ale i investice do výzkumu a do vzdělání.**

Ekonomové dříve odlišovali *akumulaci kapitálu* a *technický pokrok.* Představovali si technický pokrok jako něco, co „prostě probíhá". Jenže **technický pokrok neprobíhá „sám od sebe". Vyžaduje investice ať už do vzdělání, nebo do zařízení vědeckých a výzkumných ústavů. Proto je technický pokrok sám výsledkem akumulace kapitálu.**

Kapitál je jen jedním ze tří obecných výrobních faktorů. Podílí se na výrobě spolu s prací a přírodními zdroji. Hospodářský růst probíhá tak, že **kapitál roste rychleji než práce a přírodní zdroje. Akumulace kapitálu mění poměr mezi výrobními faktory - podíl kapitálu v poměru k práci a přírodním zdrojům se zvyšuje. Díky tomu roste produkt na pracovníka (produktivita práce).** Příklad ukazuje, jak typicky začíná a probíhá hospodářský růst země.

Počátky hospodářského růstu

Dříve měly země málo kapitálu. Vybavenost práce kapitálem byla nízká - zemědělské a řemeslnické pracovní techniky využívaly jen jednoduchých nástrojů. Nízká byla i vybavenost práce lidským kapitálem (vzděláním). Přírodní zdroje byly hojné, ale lidé je byli schopni čerpat jen v malé míře.

Nízká vybavenost kapitálem znamenala také nízký produkt na pracovníka (nízkou produktivitu práce). Lidé měli důchody, které stačily sotva na skromné živobytí, a nebyli schopni spořit. Jen úzká vrstva obchodníků dokázala nahromadit větší kapitál.

S pomocí těchto prvních kapitálů začaly později vznikat manufaktury - v nich se kapitál, mající podobu výrobního zařízení, spojoval s prací a zvyšoval její produktivitu (i když ještě na bázi rukodělných a řemeslných technik). Vybavenost práce kapitálem rostla a s ní rostl i produkt na pracovníka. Ale práce byla stále ještě hojná a kapitál stále ještě vzácný - proto byly mzdy nízké a zisky z kapitálu vysoké. Toto manufakturní stádium kapitalismu bylo „přípravnou etapou". Během ní

uzrávaly podmínky pro etapu další, kterou americký ekonom Walt Rostow nazval „startem" (take off) hospodářského růstu.

Vysoké zisky obchodníků a majitelů manufaktur lákaly na trh nové podnikatele. Podnikatelská aktivita vytvářela poptávku po kapitálu a zvyšovala úrokovou míru. Reakcí na to byl vznik bank, které sehrály v procesu akumulace kapitálu klíčovou roli - koncentrovaly rozptýlené úspory a malé kapitály a byly schopné poskytovat novým podnikatelům velké úvěry. Vznik velkých kapitálů umožnil investování do kapitálově náročných projektů, jako byly železnice, loděnice, doly, průplavy apod. Manufaktury začaly ustupovat továrnám, vznikal těžký průmysl. Akumulace kapitálu zvyšovala produkt, rostly důchody. Z vyšších důchodů mohli lidé spořit a jejich úspory se měnily v nový kapitál. Hospodářský růst odstartoval - ekonomiky se „odlepily od země", k níž je dosud poutal nedostatek kapitálu, a začaly nepřetržitě růst.

Posléze se však začaly projevovat klesající výnosy z kapitálu. Čím vyšší byla nasycenost ekonomiky kapitálem, čím vyšší byla vybavenost práce stroji a výrobním zařízením, tím menší byly přírůstky produkce, docilované z dalšího kapitálu. Výrobci proto hledali nové výrobní postupy, nové technologie. Rostla poptávka po vyšší kvalifikaci a po inovacích náročných na vědecký výzkum. Kapitál začal být investován do vysokoškolského vzdělání a do vědeckého výzkumu. Hospodářský růst tím získával další mocné impulzy.

Hospodářský růst je nastartován a nesen akumulací kapitálu do staveb, strojů, komunikací. S tím, jak roste nasycenost ekonomiky tímto kapitálem, přírůstek kapitálu vyvolává přírůstky produktu, ty jsou však stále nižší. Akumulace kapitálu je pak stále více směrována do vzdělání a výzkumu. I v nejvyspělejších zemích světa je stále obrovský prostor pro investice do lidského kapitálu a vědeckého výzkumu.

Růst lidského kapitálu

Tabulka ukazuje procento středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných lidí na celkovém počtu obyvatel.

Rok	Středoškolské	Vysokoškolské
1950	5,1	0,9
1960	9,0	2,2
1970	13,4	3,4
1980	17,6	5,0
1990	23,2	7,2

Tabulka 25 1 Pramen: MŠMT
-

25.4
NOVÉ TECHNOLOGIE

V poslední době dochází ve světě k rychlému rozvoji nových informačních a telekomunikačních technologií, které významně urychlují hospodářský růst. USA, odkud se tato vlna inovací šíří, prožívají díky novým technologiím rychlejší hospodářský růst než jiné oblasti světa. To přivádí některé ekonomy a politiky na myšlenku, že technický pokrok je *veřejný statek* a že by se vlády měly angažovat v investicích do technického pokroku. Žádají, aby stát zvýšil podíl veřejných investic do školství, vědy a výzkumu a aby vláda formulovala politiku, která nasměruje soukromé investice spíše do nových progresivních technologií nežli například do průmyslu zábavy nebo do obchodních řetězců.

Ale jaký je *skutečný zdroj* nových technologií? Tyto technologie se nejdříve objevily a nejrychleji rozšířily v USA, i když západní Evropa a Japonsko nikterak nezaostávaly v investicích do vědy, školství a výzkumu. Nebyla to, zdá se, náhoda - USA je země se svobodnými trhy, s respektem k soukromému vlastnictví a v porovnání s Evropou také s citelně nižším zdaněním. Firmy jako IBM nebo Microsoft se nerozvíjely díky státním podporám, ale díky společenskému klimatu příznivému pro rozvoj soukromého podnikání.

Zázrak ze Silicon Valley

Americký ekonom Gary Becker popisuje rozvoj Silicon Valley - největšího a nejúspěšnějšího centra amerického počítačového průmyslu, softwaru a Internetu, které se rozvíjelo bez jakékoli vládní pomoci. V padesátých letech založil děkan Stanfordské univerzity na volném území univerzitního městečka průmyslový park, ve kterém založilo tehdy své provozy několik poměrně neznámých firem. Ještě v šedesátých letech se nedělo v „křemíkovém údolí" nic mimořádného. V sedmdesátých letech zde dochází ke startu počítačového průmyslu (Apple). Opravdový rozvoj pak přišel s Internetem a s poptávkou po softwaru. Dnes pracuje v Silicon Valley milion lidí, z nichž má 40 % vysokoškolský diplom. V roce 1999 zde bylo investováno 6 miliard dolarů rizikového kapitálu. Je zde 77 převážně internetových firem, které jsou kotovány na burze cenných papírů.

Zázrak „křemíkového údolí" nikdo nikdy nepředvídal. Do jisté míry to bylo dílo náhody. Ale rozhodující roli sehrály pružné trhy práce a kapitálu a liberální podmínky pro zakládání nových firem. Živelný rozvoj Silicon Valley kontrastuje například s průmyslovými politikami Německa, kde existuje mnohem více administrativních překážek pro svobodné podnikání a mnohem více štědrých dotací podporujících technické inovace. Státní byrokracie přitom nikdy nedává dotace do opravdu riskantních podniků, ale ty se právě ve vývoji nových technologií ukazují jako nejperspektivnější. Becker říká, že pro technologické zázraky podobné Silicon Valley jsou potřebné vynikající univerzity, ale především pružné trhy a odstra-

ňování byrokratických překážek pro zakládání a řízení nových firem. Státní „hi-tech" politiky naopak často prokazují technickému rozvoji medvědí službu.

(G. S. Becker: Dílo náhody a štěstí? Ekonom 19/2000)

Mohou vlády urychlit objevování a zavádění nových progresivních technologií? Mnoho lidí si myslí, že ano - kdyby finančně více podporovaly investování do vědy a výzkumu. Problém je v tom, že **vlády nevědí, které technologie jsou perspektivní a v jakých oblastech ekonomiky se vyplácí je zavádět. To ví jen soukromí podnikatelé.** Dokud nové technologie nepřišly, nikdo netušil, že přijdou. Vlády, univerzity, vědecké ústavy ani prognostikové nikdy nepředvídali, že místo děrnoštítkových počítačů přijdou Windows, že se objeví Internet, že se hromadně rozšíří mobilní telefony. Jestliže nelze předvídat, jaké nové technologie se prosadí, jak by mohly být investice do vědy a výzkumu předmětem politiky? **Právě *nepředvídatelnost* směrů technického pokroku dokazuje, že technický pokrok je věcí soukromého podnikání a soukromého investování, nikoli vládních politik.**

25.5
VELIKOST TRHU

Akumulace kapitálu není jediným zdrojem hospodářského růstu. Hospodářský růst může být významně urychlen zvětšením trhu. **Velký trh vytváří lepší podmínky pro specializaci výrobců a otevírá tak větší prostor pro směnu na základě komparativních výhod.**

Vytváření velkých trhů

Hospodářská zaostalost středověké Evropy byla do značné míry způsobena řídkým osídlením a izolovaností malých trhů. Středověké cechy kladly překážky volnému obchodu a konkurenci. Politická rozdrobenost Evropy nedovolovala, aby se více rozvinul zahraniční obchod. Dokonce i uvnitř národních států existovaly celní a jiné překážky pro obchod mezi jednotlivými částmi země.

Růst obyvatelstva v Evropě vedl postupně k větším hospodářským kontaktům, k překonávání izolovanosti místních trhů a k rozvoji obchodu. Vznik velkých národních států nejprve v západní Evropě (Španělsko, Francie, Anglie) a později ve střední Evropě (Německo, Rakousko) znamenal též vytvoření velkých národních trhů. Velké trhy, umožňující větší specializaci a směnu, představovaly mocný impuls k hospodářskému růstu.

Rozvoj mezinárodního obchodu významně přispěl k hospodářskému růstu Evropy a Severní Ameriky. Ve dvacátém století obě světové války a hospodářská deprese

30. let vedly k omezení mezinárodního obchodu. Po roce 1945 však mezinárodní obchod opět začíná nabírat plné obrátky. Během druhé poloviny dvacátého století roste světový obchod permanentně rychleji než světová ekonomika, což svědčí o tom, že svět má stále obrovský prostor pro prohlubování specializace a dělby práce.

Mezinárodní obchod je vedle akumulace kapitálu další mocnou silou, která pohání hospodářský růst. Ekonomové i politikové většiny zemí si to uvědomují. Při prosazování politiky svobodného obchodu však stále musejí bojovat se zájmovými skupinami domácích výrobců, kteří chtějí využívat státu ke své ochraně před zahraniční konkurencí.

Krátce po druhé světové válce se prohloubilo hospodářské zaostávání západní Evropy za USA. Ani poválečná rekonstrukce Evropy nevedla k dostatečnému sblížení hospodářské úrovně obou těchto oblastí. Rozdíly už nebylo možné vysvětlit přírodním bohatstvím, protože americká ekonomika v té době čerpala své přírodní zdroje dost intenzivně a byla již na dovozu surovin a energie značně závislá. **Výhoda americké ekonomiky tkvěla ve velikosti trhu.** Domácí trhy USA (trhy zboží, služeb, práce a kapitálu) byly obrovské a skýtaly velký prostor pro specializaci a směnu. Díky velkým domácím trhům si USA udržovaly před Evropou značný hospodářský náskok. Žádná evropská země neměla domácí trhy co do velikosti srovnatelné s trhy USA. Evropa musela spoléhat na mezinárodní obchod, ten však byl zatížen mnoha umělými politickými překážkami.

Země západní Evropy konečně pochopily, že **nemá-li se Evropa natrvalo stát druhořadou hospodářskou oblastí, musí zbořit hranice svých národních trhů a vytvořit jeden velký evropský trh.** Tak začala evropská hospodářská integrace.

Evropská hospodářská integrace

Evropská hospodářská integrace začala v roce 1957. Tehdy bylo Římskou smlouvou založeno Evropské hospodářské společenství, jehož prvními členy se staly Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Nizozemí a Spolková republika Německo. Cílem tohoto Společenství bylo odbourání všech celních bariér obchodu a všech překážek pro pohyb práce a kapitálu uvnitř Společenství. To se podařilo do roku 1969.

V roce 1973 se Evropské hospodářské společenství rozšířilo o další země - Dánsko, Irsko a Velkou Británii. Později přistoupily Řecko, Portugalsko, Španělsko, Rakousko, Švédsko a Finsko. Švýcarsko zůstává mimo kvůli své neutralitě a vstup Norska zatím dokázali blokovat norští farmáři a rybáři obávající se evropské konkurence. O členství žádají další evropské země - Česká republika, Maďarsko, Polsko, Estonsko, Slovinsko a Kypr.

Evropské hospodářské společenství se přejmenovalo na Evropskou unii, jejíž ambice již překračují pouhý společný trh - Evropská unie zavedla v roce 2002 společnou měnu EURO a postupně směřuje k politické integraci.

25.6

HOSPODÁŘSKÝ RŮST A SPOLEČENSKÝ SYSTÉM

„Kdyby platila teze o bludném kruhu chudoby, lidstvo by stále ještě žilo v době kamenné. "
Peter Bauer

Proč ekonomiky mnoha chudých zemí rostou pomalu nebo nerostou vůbec? Proč se u nich nedostavuje „hospodářský start"? Někteří ekonomové nabídli vysvětlení - chudé země nerostou, protože nejsou schopny vytvořit dostatek kapitálu. Tak se zrodila hypotéza o bludném kruhu chudoby. Zřejmě prvním, kdo ji vyslovil, byl Američan Paul A. Samuelson: chudé země mají tak nízký produkt, že z něho nejsou schopny spořit a akumulovat kapitál. Protože nejsou schopny akumulovat kapitál, nejsou schopny zvýšit svůj produkt. A protože nejsou schopny zvýšit produkt, nemohou spořit a akumulovat kapitál. „Bludný kruh chudoby" se uzavírá a není z něj cesty ven.

Byla to právě hypotéza o „bludném kruhu chudoby", která vedla mnoho ekonomů a politiků k domněnce, že chudé země jsou odkázány na hospodářskou pomoc vyspělých zemí. Bez zahraniční pomoci nebudou schopny přetnout bludný kruh své chudoby a odstartovat hospodářský růst. V prvních desetiletích po druhé světové válce byly tyto názory velmi rozšířené. Jenže **problém zahraniční rozvojové pomoci je v tom, že přichází spíše do rukou vlád než do rukou domácích podnikatelů.** Vlády ji používaly v lepším případě k budování ekonomické infrastruktury, v horším případě k vyzbrojování svých armád nebo k zahajování megalomanských stavebních projektů. Zahraniční pomoc nebyla schopna změnit charakter společenských institucí těchto zemí. Protože přicházela do rukou vlád, přispívala spíše k vládnímu ekonomickému plánovaní než k posílení soukromé podnikatelské aktivity.

Hypotéza „bludného kruhu chudoby" se zaměřuje jen na vztah mezi kapitálem a růstem. Opomíjí velmi důležitou věc - že **k hospodářskému růstu jsou nezbytné určité společenské instituce, a to zejména soukromé vlastnictví.**

Význam soukromého vlastnictví a svobody obchodu a podnikání pro hospodářský růst dokládají už dávné dějiny.

Vzestup a stagnace civilizací

F. A. Hayek dokládá, že na počátku hospodářského vzestupu starověkého Egypta bylo soukromé vlastnictví. Individuální povaha vlastnictví, jeho dědičnost a nezcizitelnost, měly zásadní význam pro vzestup egyptské civilizace. Postupně ale respekt k individuálnímu vlastnictví ustoupil zájmům státu do té míry, že za osmnácté dynastie existoval již v Egyptě systém podobný státnímu socialismu. Tehdy také začíná dvě tisíciletí trvající stagnace Egypta.

Oblast středomoří vděčila za svůj hospodářský rozmach do značné míry římskému právu. Řecké, fénické a židovské obchodní komunity byli (proti své vůli)

chráněny před asijskými nájezdníky nadvládou bojovných Římanů, kteří vytvořili příkladný systém zákonné ochrany soukromého vlastnictví. V období republiky a v prvních letech císařství byla celá oblast na hospodářském vzestupu. Hospodářský úpadek Římské říše začíná až ve drahém století, kdy stát stále více zasahuje do soukromého obchodu a zatěžuje obyvatelstvo stále vyššími daněmi. Ve třetím století vedla nenasytnost vlád vojenských císařů k takovému inflačnímu znehodnocování měny, že kolem roku 300 n. 1. musel císař Dioklecián zavést státní cenové kontroly. To hospodářský úpadek Říma dále prohlubovalo.

Ve středověku se zdálo, že Byzantská říše má daleko větší předpoklady pro hospodářský rozkvět než západní a střední Evropa. Opak se stal pravdou. Absolutistická centrální moc Byzance příliš prorůstala do hospodářského života. Slabý respekt státní moci k soukromému vlastnictví a k jeho dědičnosti nevytvářel dobrý základ pro obchod a podnikání. Naproti tomu na území bývalé západořímské říše sice vládla politická anarchie, ale právě slabost ústřední moci se ukázala být výhodou pro hospodářský vzestup měst na konci středověku. Města těžila z oddělení světské a církevní moci, které bránilo vzniknout absolutistické a centralistické říši. Centra raného manufakturního kapitalismu v Evropě se nerodila pod patronátem silných absolutistických vlád velkých centralizovaných říší, nýbrž v italských, jihoněmeckých a holandských městech. Později Anglie a Holandsko vděčily za svůj hospodářský vzestup omezené moci ústřední vlády, z níž těžila buržoazie.

S hospodářským vývojem Evropy snad nejvíce kontrastovala Čína. Čínská starověká civilizace byla ve vědě a technice daleko před Evropou (například už ve dvanáctém století měla Čína několik ropných vrtů). Čína měla všechny předpoklady proto, aby se stala hospodářskou velmocí. Císařské dynastie však vytvořily centralistický systém, v němž stát tak silně prorůstal do hospodářského života, že potlačoval jakékoli soukromé podnikatelské iniciativy. Zatímco v Evropě na konci středověku začal slibný a dlouhodobý hospodářský růst, Čína beznadějně stagnovala.

(F. A. Hayek: The Fatal Conceit: The Errors of Socialism.
Chicago, University of Chicago Press, 1988)

Ale podívejme se na novodobé dějiny, které také poskytují mnoho příkladů úspěšného nebo naopak neúspěšného hospodářského vývoje. Nejlepším příkladem toho, jak důležité pro hospodářský růst je soukromé vlastnictví, je dnešní Čína.

Čínská reforma vlastnických vztahů

Před rokem 1979 bylo čínské zemědělství provozováno na bázi kolektivního vlastnictví. Kolektivní vlastnictví nevytvářelo u lidí žádné motivace, a tak se v šedesátých letech čínské zemědělství propadlo na úroveň, která nebyla schopna uživit domácí obyvatelstvo. Miliony lidí zemřely hladem.

V letech 1979 - 1981 uskutečnila čínská vláda reformu vlastnických vztahů, jaká nemá co do rychlosti a rozsahu obdoby - 700 milionů lidí v zemědělství pře-

šlo od kolektivního hospodaření k individuálnímu podnikání. Plody této změny se brzy dostavily. Zatímco mezi lety 1959 - 1978 zemědělská produkce na obyvatele v Číně stagnovala, mezi lety 1979 - 1985 se téměř zdvojnásobila. Růst čínského zemědělství dále pokračuje rychlým tempem.

Jak mohlo dojít k tomuto „malému" zázraku? Vždyť čínské zemědělství nedostalo žádnou kapitálovou injekci. Vysvětlení je prosté: čínský rolník získal motivace, které dříve v systému kolektivního vlastnictví postrádal. Tyto motivace se zrodily z individuálního vlastnictví. Čínská rodina získala jistotu, že výsledky jejího úsilí - její práce, vynalézavosti a spoření - zůstanou jen jí a že majetek, který nahromadí, jí nikdo nevezme.

Soukromé vlastnictví, jeho respektování a ochrana, vytváří silné motivace lidí, z nichž vyrůstá pracovní i podnikatelská aktivita. Tato aktivita zvýší důchody a vyšší důchody zvýší úspory. Tam začíná akumulace kapitálu i hospodářský růst.

Tento příklad ukazuje, že **klíčem k „hospodářskému startu" chudých zemí není ani tak zahraniční pomoc a zahraniční kapitál, jako zejména jejich vlastní společenský systém.** Systém, v němž je respektováno a chráněno soukromé vlastnictví a kde mohou lidé volně směňovat, motivuje lidi k tomu, aby akumulovali kapitál - aby spořili a aby investovali do svého hospodářství. A také do lidského kapitálu - do zdraví a vzdělání svých dětí.

Můžeme najít řadu příkladů, které hovoří samy za sebe. Alan R. Waters uvádí příklad dvou zemí - Jižní Koreje a Srí Lanky - který dokládá význam společenského systému pro ekonomický růst.

Jižní Korea a Srí Lanka

A. R. Waters popisuje, jak po skončení korejské války (1953) byla Jižní Korea chudou zemí bez kapitálu a bez významných přírodních zdrojů. Její produkt na obyvatele byl srovnatelný s Indií, Barmou a Srí Lankou. Země sice zpočátku dostávala hospodářskou pomoc ze zahraničí, ale ta počátkem šedesátých let skončila. Podle hypotézy „bludného kruhu chudoby" by bývala Jižní Korea měla ustrnout na své nízké ekonomické úrovni (podobně, jako na ní ustrnulo mnoho jiných zemí „třetího světa"), dokud by rozvojová pomoc ze zahraničí nebyla obnovena. Nestalo se tak. Ačkoli obyvatelstvo Jižní Koreje rychle rostlo, má dnes tato země osmkrát vyšší HDP na obyvatele než Indie a jedenáctkrát vyšší než Barma. Průměrný věk dožití je tam o 12 let delší než v Indii a Barmě.

Jiný vývoj prožila Srí Lanka (bývalá britská kolonie Ceylon). Obě země získaly nezávislost v přibližně stejné době. Srí Lanka navíc zdědila po Angličanech dobrou dopravní infrastrukturu, fungující administrativu a školství. Na rozdíl od Jižní Koreje dostávala zahraniční pomoc po celou dobu od získání nezávislosti.

Ještě v roce 1950 měla Jižní Korea domácí produkt na obyvatele o 20 % nižší než Srí Lanka, ale v roce 1983 jej již měla šestkrát vyšší (!).

Jaké je vysvětlení odlišného ekonomického vývoje těchto dvou zemí? Hypotéza „bludného kruhu chudoby" nám jej neposkytne. Zato ale nám jej poskytne srovnání politiky jejich vlád. Vlády Srí Lanky se pokoušely o socialistické plánování, neustále intervenovaly do tržního systému a nedokázaly zabezpečit respektování a ochranu soukromého vlastnictví. Právě naopak - vytvořily v zemi ovzduší vlastnické nejistoty a obavy z vyvlastnění. V takovém prostředí ovšem neměli lidé motivace spořit ani podnikat. Dávali raději přednost spotřebě před úsporami a spoléhali více na stát než na vlastní úsilí. Byla potlačena funkce rodiny jako hospodářské jednotky, byla potlačena přirozená motivace rodičů hromadit bohatství pro své děti.

Zcela jiná byla situace v Jižní Koreji. Tamní vlády respektovaly a chránily soukromé vlastnictví a prováděly politiku příznivou pro svobodné soukromé podnikání. Lidé tak získali silné motivace k podnikání a obchodu. To byl počátek akumulace kapitálu a hospodářského růstu země.

(A. R. Waters: Economic Growth and the Property Right Regime.
Cato Journal 7, Spring/Summer 1987)

Ekonomická historie těchto dvou (i mnoha dalších) zemí ukazuje, že **„bludný kruh chudoby" není způsoben chudobou samotnou. Je způsoben neexistencí nebo nedostatečným respektováním individuálního vlastnictví, potlačením soukromého podnikání, obchodu a konkurence.**

Setkáte se i s názory, že hospodářský úspěch některých zemí, zejména asijských (Japonsko, Jižní Korea, Tchaj-wan), je možné či dokonce nutné vysvětlit jejich specifickou kulturou, která je odlišná od kultury Západu. Jistě, kultura je důležitá a hraje při hospodářském růstu svou roli. Její význam však nelze přeceňovat. Nejlépe to poznáme, když porovnáme hospodářský vývoj „rozdělených zemí" - zemí, které byly po dlouhou dobu rozděleny na socialistickou a kapitalistickou část.

„Rozdělené země" - kultura a systém

Obyvatelé kontinentální Číny i Tchaj-wanu jsou Číňané se stejnou historií, tradicemi, jazykem, mentalitou, kulturou. Obě země začínaly krátce po druhé světové válce s přibližně stejným produktem na obyvatele. Dnes má však Tchaj-wan zhruba čtyřikrát vyšší produkt na obyvatele než Čína. Není to důsledek odlišné kultury. Je to důsledek odlišného hospodářského systému. Na rozdíl od Číny má Tchaj-wan kapitalistický systém - systém soukromého vlastnictví, svobodného podnikání, tržní konkurence.

Ještě markantnější je kontrast mezi Severní Koreou a Jižní Koreou. Obě byly před druhou světovou válkou jednou zemí se stejnou kulturou a tradicemi. Jejich obyvatelstvo se neliší ani jazykem, ani mentalitou. Před rozdělením země měly obě její části přibližně stejnou hospodářskou úroveň. Dnes však patří Jižní Korea k hospodářsky vyspělým zemím světa, zatímco komunistická Severní Korea se potýká s problémem hladu.

Německo bylo před rokem 1945 kulturně homogenním národem. Po válce došlo k jeho rozdělení na dvě části - socialistickou a kapitalistickou. Do roku 1990 se rozdíly v hospodářské a životní úrovni obou částí Německa markantně prohloubily. Tyto rozdíly vznikly v důsledku odlišných hospodářských systémů - západní část Německa žila v systému soukromého vlastnictví a svobodného podnikání, zatímco východní část měla po téměř čtyřicet let systém centrálního plánování.

Tyto příklady ukazují, že důležitější než historické tradice a kultura je společenský systém - systém vlastnických vztahů a směnných vztahů. **Základnou dlouhodobého hospodářského růstu jsou ve všech zemích světa koneckonců tytéž společenské instituce - soukromé vlastnictví, svobodné podnikání, svobodný obchod a tržní konkurence.**

SHRNUTÍ

□ Hospodářský růst *v pravém slova smyslu* je růst *potenciálního* produktu. Ten je ovlivněn silami na straně nabídky.

□ Hlavním zdrojem hospodářského růstu je kapitál v širokém pojetí, zahrnující i technologie i lidský kapitál. Akumulací kapitálu zde rozumíme nejen výrobu kapitálových statků, ale i investice do výzkumu a do vzdělání.

□ Technický pokrok neprobíhá sám od sebe. Vyžaduje investice do vzdělání a do zařízení vědeckých a výzkumných ústavů. Proto je technický pokrok sám výsledkem akumulace kapitálu.

□ Hospodářský růst není nepřátelský vůči přírodním zdrojům. Vyčerpávám některých přírodních zdrojů zvyšuje jejich vzácnost, která se odráží v růstu jejich cen a to vede k jejich nahrazování méně vzácnými přírodními zdroji a kapitálem.

□ Akumulace kapitálu v podobě budov, strojů a komunikací vede postupně ke *klesajícím výnosům z kapitálu.* I v nejvyspělejších zemích světa je však stále velký prostor pro investice do lidského kapitálu a vědeckého výzkumu.

□ Nové technologie vděčí za svůj vznik soukromému podnikání a investování více než vládním podporám.

□ Větší trh vytváří lepší podmínky pro specializaci a směnu. Mezinárodní obchod je proto mocnou silou, která pohání hospodářský růst.

□ Hypotéza *bludného kruhu chudoby* vidí příčinu zaostalosti „třetího světa" v nedostatku domácího kapitálu. Podle této hypotézy mají chudé země tak nízký produkt, že z něho nejsou schopny spořit a akumulovat kapitál. „Bludný kruh chudoby" však není způsoben chudobou samotnou, nýbrž společenským systémem, který nevytváří silné motivace lidí.

□ Klíčem k „hospodářskému startu" chudých zemí není ani tak zahraniční pomoc a zahraniční kapitál, jako zejména jejich vlastní společenský systém. Sou-

kromé vlastnictví, jeho respektování a ochrana, vytvářejí silné motivace lidí, z nichž vyrůstá pracovní i podnikatelská aktivita.

KLÍČOVÉ POJMY

Vybavenost práce kapitálem (kapitálová vybavenost) • neobnovitelné přírodní zdroje bludný kruh chudoby.

OTÁZKY

Otázka 1.
Po druhé světové válce došlo ke značnému poklesu reálného HDP ve všech evropských zemích. Jednalo se o pokles potenciálního produktu nebo o pokles skutečného produktu pod potenciální produkt?

Otázka 2.
Během Velké hospodářské deprese ve 30. letech dvacátého století došlo v USA a v Evropě ke značnému poklesu reálného HDP. Jednalo se o pokles potenciálního produktu nebo o pokles skutečného produktu pod potenciální produkt?

Otázka 3.
V kapitole „Spotřeba a investice" byl diskutován důchodotvorný a kapacitotvorný účinek investic. Který z nich ovlivňuje růst potenciálního produktu?

Otázka 4.
V roce 1998 se česká ekonomika dostala do fáze recese. Jak byste hodnotili následující výňatek z novinové zprávy?
„Zatímco se Česká republika podle nejnovějších údajů Českého statistického úřadu propadá do recese, Polsko a Maďarsko prožívají období nebývalého hospodářského růstu. Růst hrubého domácího produktu, který je základním ukazatelem ekonomické síly země, by letos měl být v tuzemsku nulový. V Polsku a v Maďarsku se očekává zhruba pětiprocentní růst HDP. To podle analytiků dává těmto zemím daleko lepší podmínky pro rozhovory o vstupu do Evropské unie."

(Lidové noviny, 5. 8. 1998)

a) V jakém smyslu lze říkat, že je růst HDP základním ukazatelem ekonomické síly země?
b) Myslíte si, že hospodářská recese zhoršuje vyhlídky země na vstup do Evropské unie?